

Amíg egy musical ideér...

A NYOMORULTAK SZEGEDI SZABADTÉRI BEMUTATÓJA ELÉ

A párizsi bemutató 1980 őszén még nem hozta lázba fél Európát. Szinte csak mínuszos hír röppent világgá arról, hogy a Porte de Versailles-i Sportpalotában bemutattak egy „zenés tragédiát”, amely *Victor Hugo* regénye alapján készült. A vállalkozást eleve kétkedéssel, sőt, némi malíciával fogadták: „Francia musical? Ez olyasfajta önellentmondásként hangzik, mintha mondjuk Albániában látványos revü teremne, Teheránban pedig izgalmas sztriptíz hódítana...”

Napjaink musicalpápája, a producer *Cameron Mackintosh* — aki *A nyomorultakkal* végül is diadalmasan átszelte a La Manche-csatornát, majd tovább, a Broadway felé az Atlanti-óceánt —, eleinte szintúgy szkeptikus volt: „Hallottam valamit 1980-ban egy párizsi musical-ről, amely Hugo regényéből készült, de nem fordítottam rá túl nagy figyelmet. Egy francia musical — ez úgy hangzott, mint valami képtelen ötlet, hiszen a franciák Offenbach óta semmi érdemlegeset sem alkottak ebben a műfajban, leszámítva az Irma, te édest — ami viszont félig-meddig angol...”

Maguk a franciák is évődve, gyanúros udvariassággal tisztelegtek a klaszikus mű átdolgozása előtt. Hogyan lehet *Victor Hugo* sokszereplős, szövevényes regényét könnyen áttekinthető esti szórakozássá szelídíteni? Hogyan akarnak ráadásul anyagi sikert elérni egy olyan adaptációval, amely további terheket cipel magával azáltal, hogy a felvértezett mondatokat is feláldozza szinte semmiért: dalokért, áriákért, kóruszámokért? Meggyalázzák *Victor Hugo* fennkölt szellemét? „Sokan azt gondolták, megőrültünk — nyilatkozta a szövevíró *Alain Boublil*. — Két éven át dolgoztunk bármiféle támogatás nélkül *Schönberagel* A nyomorultakon, s szinte kilátásunk sem volt arra, hogy a darabot valamikor is előadják.”

A hangzatos megnyilatkozásokból persze célszerű levonni a forgalmi adót, hiszen a szerzőpáros ekkor már bizonyos sikereket tudhatott maga mögött. A francia forradalom című művüket — amelyet az első francia rockoperaként tartanak számon — 1973-ban ugyancsak a Sportpalotában játszották. A díszes kiállítású, ám kevésbé igényes melódiákból komponált előadás tisztes fogadtatásban részesült, az előadás alapján készült hanglezem pedig közel négyszázezer példányban kelt el. A nyomorultak hanglezemét is árulták már — 260 ezer el is fogyott —, amikor a színházi bemutató ideje elérkezett. A párizsi közönség tódult az előadásokra, heteken át megtelt a négyezer néző befogadására alkalmas Sportpalota —, s alighanem még tovább is játszhatták volna a darabot, ha a kiebrudalt atléták nem követelik vissza küzdőterüket.

A brüsszeli *Le Soir* megragadta az alkalmat, hogy *Victor Hugo* leghosszabb ideig (tizenhét évig) érlelt, legnépszerűbb és legsűrűbben olvasott könyvének kevésbé ismert háttérét, születésének körülményeit taglalja — hiszen Hugo a 48-as forradalom után, brüsszeli száműzetése idején döntött úgy, hogy az eredetileg „a szeretetről és könyörületről” írt regény mondanivalóját kibővíti: a nyomorról, az emberi szerencsétlenségről és a társadalmi igazságtalanságról fog szólni. Az előadás időszerűségét, mába transzponált jelzéseit firtatva idé a *Le Soir* *Victor Hugo* előszavából: „Ameddig a törvény és erkölcs fönntartja azt a társadalmi kárhozatot, amely a civilizáció korában

mesterségesen teremt poklokat és az emberi balsorssal súlyosbítja a végzetet, amely Istentől való, ameddig a férfi lealacsonyodása a proletársorsban, a nő elzüllése az éhség miatt, a gyermek elsatnyulása a sötétség folytán, századunk e három problémája megoldásra nem lel, ameddig bizonyos rétegekben érvényesülhetnek a társadalom fullasztó erői, más szóval és még tágabb szemlélettel, ameddig a tudatlanság és nyomor lesz a földön, az ilyenfajta könyvek talán nem lesznek fölöslegesek.”

Némi ironiával szemléli a L'Express kritikusa az átdolgozás máának szóló „üzenetét”, amikor kipróbált szerzők biztos receptjeiről ír: „Két forradalmi lehetőségű darab nyitja a szezont: a *Figaro házassága*, amely megrázta a királyságot, és A nyomorultak, amelyek annak idején megrázta a második császárság párisi társadalmát. Mihelyt a könyv megjelent, máris darabot írtak belőle, amelyet azonban a francia cenzúra betiltott. Most *Robert Hossein* látványos operaféleséget csinált belőle, egy fehérekről szóló *Porgy és Besst*. Senki sem vonhatja kétségbe sem őszinte lelkesedését Hugo nemes eszméi iránt, sem a népi spektakulum szolgálatába állított fölényes technikai tudását. A zenekar és az énekes színészek a helyükön vannak, minden pontosan szinkronizált, a képváltások gyorsak, maguk a képek jól komponáltak, mindenből árad a meggyőződés és a nemeslelkűség. Jean Valjean balsorsa, Cosette és Marius szerelme meg fogja érinteni az érzékeny szíveket, a láncra vertek látványa és a szabadságot sürgető felhívások pedig megremegetetik a republikánus zsigereket. És mégis, az ember valahogy többre vágyna. Hiányoznak a párizsi Notre-Dame nagy tömegmozgásai, az énekesek mozdulatlanságba dermednek, hogy áriájuk minél hatásosabb legyen, s Hossein enged az élőkép csábításának, amely az életét rögzített plánokba merevíti. Minderre bizonyára a librettó szerzői kényszerítették, akik kínrímekké gyúrták át Victor Hugo szimfóniáját. Az egész csupa mézes laposság, a rím kényszere kifecamítja a gondolatokat. Claude-Michel Schönberg zenéje általában a földszinti verizmus és a café-koncert olcsósága között ingadozik, és bár a színészek hangja nem kellemetlen, nyersnek és bizonytalannak érződik. Victor Hugo valaha felborította az asztalokat — vajon szelleme most életet fog-e majd lehelni ebbe a hatalmas vitrinbe?”

A párizsi bemutató tehát végül is egy volt a francia főváros színházi eseményei között. Nagy közönséget vonzott, elismeréssel vegyes kritikai visszhangot keltett: az elismerés általában a távoli klasszikus iránti hódolat könnyed kalaplengetése, az átdolgozóké pedig a kárhozat, hogy a nagyszerű alapanyagot elszabták, dicséretes, ám a klasszikushoz méltatlan dolgokat produkáltak. Ahogy ez ilyen vállalkozások esetén többnyire lenni szokott. A nyomorultakat tehát néhány hónapig telt házakkal játszották, dicsérték és bírálták, majd az előadás minden bizonnyal a feledés homályába vész, ha nem adódik egy jó barát, aki A nyomorultakat egyszerű gesztussal segíti a világhír felé.

*

A jó barát — egy évvel a párizsi bemutató után — egy lemezt hozott ajándékba Cameron Mackintoshnak, aki akkoriban a *Macskák* sikerhullámain ringatózott. Néhány nap múlva Mackintosh otthonában feltette a lemezt, s alighogy felhangzottak az első dallamok, arra gondoltam, ez csodálatos, s

talán a leginkább színpadot érdemlő zenék egyike. És tudtam, ki az a rendező, aki a színházban létre tudja hozni azt a csodát, amit a zene kifejez.”

Trevor Nunn, a Royal Shakespeare Company művészeti vezetője, aki amellett, hogy a Macskákat is rendezte, az RSC egyik nagyratörő vállalkozásának, a *Nicholas Nickleby* színrevitelének is fő mozgatója volt. Mi sem látszott természetesebbnek, mint hogy a tizenkilencedik századi klasszikus műhasonló világát a musicalszínpadon is sikeres Trevor Nunn jeleníthetné meg a legérzékletesebben.

Mackintosh Párizsba utazott, hogy megismerkedjen a szerzőkkel — ez már 1982-ben történt —: Alain Boublilal és Claude-Michel Schönberggel a híres Bernadin étteremben határozták el, hogy közösen készítik elő a londoni bemutatót. „Az igazat megvallva, a Cameronnal való találkozás megváltoztatta az életünket — mondta egy interjúbán Boublil. — Nem próbált meg egyszerűen fölvásárolni bennünket, hanem kezdettől fogva azt hangsúlyozta, hogy a londoni bemutató csakis a mi közreműködésünkkel jöhet létre.”

Trevor Nunn ragaszkodott ahhoz, hogy A nyomorultakat a Royal Shakespeare Company-vel közös vállalkozásban mutassák be. A kedvezőbb anyagi kockázat mellett művészi szempontok vezérelték: „Azt gondoltam, hogy egy ilyen jelentős produkció — amely színvonalas társulatot igényel, s oly közel áll a nagy irodalmi műveket adaptálni kész RSC-tradíciókhoz —, létrehozásából nem maradhat ki a Royal Shakespeare Company.”

A Macskák és a *Nicholas Nickleby* összeszokott alkotógárdája látott munkához: társrendezőként — ugyancsak az RSC-től — *John Caird*, és a tervezők: *John Napier* és *David Hersey*. A társulatot énekes színészekkel is meg kellett erősíteni, Fantine szerepére például az amerikai *Patti LuPone*-t szerződtették. A főszerepre, Jean Valjean szerepére azonban nem találtak megfelelő színészt. Aztán Nunn egy vacsora közben lepanaszolta *Tim Rice*-nak (többek között az *Evita* szövegkönyvírójának), hogy képtelen olyan színészre bukkanni, aki nemcsak muzikális, megfelelő megjelenésű és széles érzelmi skálán játszik, hanem képes végigcipelni egy nyolcvankilós embert a hatalmas színpadon, miközben szárnyaló áriát énekel. *Tim Rice* kapásból válaszolt: „*Colm Wilkinson a te embered.*”

Wilkinson régebben már játszott egy ideig a *Jézus Krisztus Szupersztár* londoni előadásában és az *Evitában* is, ám sohasem tartotta színésznek magát. Visszatért szülőhazájába, Írországba, s koncerténekesként tevékenykedett. Az újabb csábításnak azonban nem tudott ellenállni, s a meghallgatáson Nunnt és Cairdet egyaránt meggyőzte *Wilkinson* erős tenorja s kifejező színpadi jelenléte, karaktere.

Időközben az eredeti szövegkönyv fordítását és dramaturgiai átszabását is megkezdték. *Herbert Kretzmer* dalszövegíró mellett *James Fentont* kérte fel erre a munkára Mackintosh: „Egyik nap megnéztem *Jonathan Miller* nevezetes *Rigolettó*ját, amelynek a szövegkönyvét *James Fenton* dolgozta át. *Verdi* operáját szinte maffiatörténetté formálta, s engem megdöbrentett, hogy az operaközönség soraiban milyen sok fiatalot láttam. Rájöttem, hogy bizonyára azért, mert ez a *Rigoletto* inkább egy mai musical, mintsem egy régi-módi opera benyomását keltette. Nagy hatással volt rám ez az előadás, *Fentont* ráadásul jó költőnek találtam, úgyhogy felhívtam telefonon, s beszéltem neki A nyomorultakról...”

Közben persze telt-múlt az idő: „Számptalan találkozó, megbeszélés érlelte az elhatározást, hogyan hozzuk létre A nyomorultak londoni bemutatóját.

Mivel azonban valamennyien más produkciókon is dolgoztunk, csak nagyrítkán tudtunk összeülni." Aztán, már 1984-ben komoly tárgyalások kezdődtek az RSC-vel, s eldöntötték, hogy 1985 októberében a Barbicanban bemutatják A nyomorultakat.

Kis kitérő a világsiker felé vezető úton: afféle holtvágány.

1984 kora tavaszán beállított a Rock Színház Pozsonyi úti titkárságára egy idős hölgy a szomszéd házak valamelyikéből, hogy beajánlja az unokaöccsét. Elmondta, hogy a fiú Franciaországban él, noha eredeti szakmája más volt, zeneszerzésre adta a fejét, eddig két rockoperát írt, mindkettőt játszották is Párizsban. Elhozta a lemezeket, hallgassák meg, hátha megtetszenek, s mindenestre örülne, ha unokaöccse szerzeményeit Magyarországon is bemutatnák.

Ahogy mesélik, a Rock Színház irodájába gyakran nyitnak be ötletemberek, valamit menedzselni akaró protektorok és önjelölt szerzők, kedves naivak és harsogó diettansok, zsenimosolyú szerények és felhevült örültek egyaránt; van, aki addig nem hajlandó elmenni, amíg ott helyben végig nem szenvedik előadásra szánt művét. Az idős hölgy valahogy nem illett az ismeret panoptikumba. Udvariasan átvették tőle a lemezeket, s megígérték, hogy majd jelentkeznek.

Bauer Miklósné most is előkészíti unokaöccse lemezeit: a *Francia forradalom*, A nyomorultak mellett néhány kislemez, sanzonfelvételek.

— Michel szülei a húszas években mentek el Magyarországról. Az apja hangszerkészítő volt, azt hiszem, Michel ezáltal szerette meg a zenét. Eleinte közgazdászként dolgozott a Patait Marconinal, a legnagyobb francia lemez-cégnél, melesleg ez játszhatott szerepet abban, hogy rockoperáinak lemezeit már a bemutató előtt elkészítették. Michel apja 1908-ban itt halt meg Budapesten, ezért az édesanyja azóta is rendszeresen hazajár hozzánk. Amikor Michel komolyabban kezdett foglalkozni a zenével, s megjelentek a lemezei, mindig kaptam ajándékba egy példányt. Akkor aztán a francia forradalommal elkezdtem házalni, később A nyomorultakkal is — eredménytelenül. Elküldtem a lemezt többek között Vámos Lászlónak is, az Operettszínházba, *Minaly András*nak, akit régebről ismertem, de hosszas várakozás után mindig azzal kaptam vissza, hogy sajnos, nem nekik való, nem akarják bemutatni. Később aztán a Pesti Műsorban olvastam egy interjút *Mikiós Tibor*ral, aki arról beszélt, hogy a Rock Színházban *Stefan Heym* regényéből készítenek zenés darabot. Gondoltam, őket talán érdekli majd Michel rockoperája.

— *Miért kezdett Ön házalni az unokaöccse darabjaival, ráadásul akkor, amikor Claude-Michel Schönberg*ről Magyarországon még senki sem hallott?

— Hát épp ezért. Amikor Michel apja Párizsba ment, az én apám Németországban telepedett le. Én ott nevelkedtem 1936-ig, Magyarországról szinte semmit sem tudtam, csak a csikós-gulyás romantikáról hallottam, meg arról, hogy ott nyereg alatt puhítják a húst és hasonlókat. Csak később ismertem meg a magyar kultúrát, 45 után pedig — a munkám is az volt, hogy magyar könyveket exportáltam Nyugatra — nagy kultúratrióta lettem. Gondoltam, ha van egy magyar származású szerző, akinek ráadásul sikere is van odakint, nem árt, ha itthon is megismerik a munkáit.

— *Schönberg is kötődött valamiképpen a magyar kultúrához?*

— Hogyne, teljes mértékben. Michel francia iskolába járt, de sok mindent ért magyarul. Az első kislemeze borítóján egy stilizált magyar zászlót is láthat, és néhány magyar népdaltaktust is feldolgoz a sanzonjaiban. Michelék nagymértékben ragaszkodnak a származásukhoz, a rokonsághoz: a felesége francia, de rendszeresen vezet csoportokat Magyarországra, s nincs olyan év, hogy Michel vagy valamelyik testvére ne látogatna haza.

— *Most, 1986-ban, A nyomorultak: óriási siker, a világ első számú musicaljének titulálják. Bárhol szívesen játszanák — most már. A Francia forradalom is kelendőbb. Ön azonban éveken át hiába házalt unokaöccse szerzeményeivel...*

— Elkeseredett mégsem voltam. Nézze, én jó húsz éven át magyar könyveket igyekeztem exportálni külföldre. Nagyon edzett vagyok. Kétségtelenül bosszantott, hogy nem jártam sikerrel, s nálunk is épp olyan szemellenzősek az emberek, mint mondjuk külföldön, ha a magyar kultúrát kínáljuk... Most mindenesetre örülök, hogy Michel, ha kis kerülővel is, mégiscsak eljutott Magyarországra.

Vajon mi történt volna, ha A nyomorultakat Párizs után Budapesten mutatják be először?

— Amikor végül meghallgattam a lemezt — meséli a Rock Színház művészeti vezetője, *Miklós Tibor* — éreztem, ez a mű sokkal fontosabb, mint gondoltam volna, erre oda kell figyelni. Újszerűen hangzott, sokkal árnyaltabb, gazdagabb jellembrázolás fejeződött ki a zenében, mint a musicalekben általában. Továbbadtam a lemezt *Várkonyi Mátýás*nak, a művészeti tanács tagjainak, a társulat színészeinek. Végül is megoszlottak a vélemények, néhányan egyszerűen rajongtak ezért a zenéért, de többen félrehúzták a szájukat: ki kíváncsi erre? Francia rockopera, a szerzője teljesen ismeretlen. Nem lesz rá közönség, nagy a kockázat, inkább menjünk tuttira, amúgy is rengeteg a lemaradásunk, a restanciákból kellene ledolgozni valamit, hiszen akkor még olyan világsikereket nem mutattunk be, mint például a *Hair*, a Jézus Krisztus Szupersztár. Lassacsckán mégiscsak elszántuk magunkat, s megkértük a Szerzői Jogvédő Hivatalt, szerezze meg a bemutatáshoz a jogokat. Jó ideig vártuk a választ, de az csak nem érkezett meg. Akkor Schönberg unokanővérehez fordultunk, segítsen. Ő beszélt Schönberggel, aki örült a hírnek, s megadta Boubliil címét, hogy hozzá forduljunk, ő kezeli a jogokat. Néhány hét múlva megtudtuk, hogy A nyomorultak külföldi forgalmazási jogát már eladták egy angol cégnek. Nagynehezen felvettük a kapcsolatot a Really Useful Company-vel, vagyis Cameron Mackintoshékkal, s itt az ügy holtpontra jutott, mert kiderült, hogy amíg Londonban be nem mutatják az előadást — amit világpremiernek tekintenek —, nem eladó a játszás joga. Elkéstünk.

— *Kinek a lelkén szárad a késedelem?*

— Mindannyiunkén. Kicsit sokáig tépelődöttünk. Ha valami ennyire tetszik, le kell tudni csapnunk rá. Az ügyintézésünk is eléggé kényelmes, öreguras. Ma már tudom, hogy mindenre huszonötször rá kell kérdezni, utána járni, időben elküldték-e a telexet, érkezett-e válasz, miért nincs válasz, mindent állandóan sürgetni kell. Nem lehet annyiban hagyni a dolgokat, hogy majd csak meglesz, s várni, hogy összejön minden magától.

— *Nem sajnálják, hogy az első külföldi bemutatás lehetősége kicsúszott a kezükből? A szerencse itt volt a markunkban, mégsem tudtuk megfogni a frakkját.*

— Nem, mert végül is többet nyertünk ezáltal, mint veszítettünk.

— *Hogyhogy?*

— Mackintoshék alaposan átdolgozták a darabot, s ráadásul nem is az olcsó sikerre törekvés jegyében. Mélyebb, tartalmasabb, feszesebb lett az előadás, Mackintosh alkotó módon menedzselte. Csodálatosan éneklő-táncoló színészek játszanak. Ez lett a mérce, ettől lett világhírű rockopera A nyomorultak.

— *Játsszunk el a gondolattal: mi lett volna, ha Párizs után Budapesten mutatják be először A nyomorultakat? Jót tett volna ez Schönbergnek és a Rock Színháznak?*

— Nem tudom. Bizonyára igen, de korántsem olyan mértékben, mint most. Schönbergnek valószínűleg jólesett volna, hogy Magyarországon játsszák a darabját, de ettől biztosan nem lett volna világsiker. A Rock Színházat talán megdicsérték volna egyesek, mondván, hogy mégiscsak szép dolog, hogy nem csak angolszász területről keres darabokat, hanem merészebb felfedezésekre is képes, újabb stílust keres, satöbbi. De valószínűnek tartom, hogy a kritikusok sem úgy fogadták volna a bemutatót, mint amire különösebben oda kell figyelni. Azt hiszem, a társulat sem érezte volna azt a kényszert, hogy itt most nagyon fel kell nőni a feladathoz, bizony, le kell tenni a cigarettát, akár egy éven át komolyan tréningezni kell, mindenki képességei legjavát próbálja kihozni magából. S végül, de nem utolsósorban: nyert ezáltal a közönség is, sokkal nagyobb izgalommal várja az előadást, amelynek immár ekkora híre van.

— *Kezdetben nyilván szerényebb összegért ideadták volna a játszás jogát — a világsiker bizonyára alaposan felverte az árakat...*

— Az azonnali devizális kiadások nyilván kisebbek lettek volna, viszont az előadások sem hoztak volna akkora bevételt, mint amekkorára most számíthatunk. Higgye el, végül is nem maradtunk le semmiről sem, A nyomorultak magyarországi, szegedi szabadtéri bemutatása azonban most sokkal inkább „ügy” tud lenni...

OSGYÁNI CSABA